

Ter interpretatie van „Op de dood van Sterre”

door

F. STEYAERT

Weinige gedichten van Huygens werden zo vaak gelezen, weinige zo vaak gebloemleesd, weinige worden in lessen en colleges zo vaak gecommeterieerd als het beroemde *Op de dood van Sterre*¹. Deze voorkeur wordt, menen we, door twee factoren bepaald: Ten eerste lijkt dit gedicht, in vergelijking met de meeste andere sonnetten van Huygens, vrij eenvoudig en ten tweede bevredigt het een romantisch gevoel voor literatuur. Het werd geschreven naar aanleiding van een tragisch gebeuren en men neemt aan dat het de emotionele reactie van de dichter op dit gebeuren vertolkt.

Bij een aandachtige lectuur blijkt echter, dat dit sonnet noch eenvoudig is, noch een loutere reactie op het overlijden van Sterre; indien men het wil blijven lezen, anthologiseren en doceren, dan moet dit geschieden op andere gronden.

1. *Of droom ick, en is 't nacht, of is mijn' Sterr verdweenen?*

De duidelijkste interpretatie van het eerste vers vindt men bij J. Kruithof. Volgens hem is dit vers „een retorische vraag naar de bekende weg. *Of-of* geeft een tegenstelling aan: ofwel Huygens droomt dat Sterre verdwenen is, ofwel zij is werkelijk onvindbaar.”² F. L. Zwaan interpreteert op dezelfde wijze; dit menen wij althans te mogen afleiden uit zijn parafrase: „Droom ik en is 't nacht, of is mijn Sterre (werkelijk) verdwenen?”³ De toevoeging (werkelijk) laat immers twee soorten verdwenen zijn veronderstellen. Dit kan slechts wijzen op een verdwenen zijn in de droom en een verdwenen zijn in werkelijkheid.

Prof. L. Roose stipt bij het eerste vers het volgende aan: „Merkwaardig is hier de onuitgesproken paradox dat Sterre in zijn droom onzichtbaar is, terwijl bij de sonnettisten in de petrarkistische traditie juist de droom de enige situatie is, waarin minnaar en

1. Tekst in F. L. Zwaan, *Voet-maet, rijm en reden*. Bloemlezing uit Huygens' gedichten, Zwolle, 1969, p. 33-34.

2. J. Kruithof, *Een Godsspraak binnensmonds*, in *Kentering*, XI (1970), p. 19.

3. *O.c.*, p. 33.

geliefde elkaar intiem ontmoeten.”⁴ Ook bij Roose is er dus sprake van een verdwenen zijn in de droom.

Wij kunnen besluiten dat zowel Kruithof, als Zwaan en Roose het eerste vers in zijn geheel aldus verstaan: Droom ik dat mijn Sterre verdwenen is en is het nacht, of is mijn Sterre werkelijk verdwenen?

J. J. M. Westenbroek interpreteert op een totaal verschillende manier. Hij laat het eerste vers van het sonnet aansluiten bij vers 1971 van *Dagh-werck*, nl.: *Spreect ghy, Sterre, neffens my*⁵ en vervolgt aldus: „Nu slaat Huygens' vraag, of hij droomt, op de voorbije situatie van v. 1971, die in strijd is met de huidige werkelijkheid: als hij Sterre naast zich ziet om hem te antwoorden, dan kan het alleen een droom in de nacht zijn; ziet hij haar niet en is zij verdwenen, dan waakt hij en bevindt hij zich in de realiteit.”⁶ Volgens Westenbroek is Huygens op de hoogte van de huidige werkelijkheid – het verdwenen zijn van Sterre –, maar geconfronteerd met vers 1971, waarin de aanwezigheid van Sterre verondersteld wordt, vraagt hij: Droom ik tijdens de nacht dat mijn Sterre aanwezig is, of is mijn Sterre verdwenen?

Wij zullen nu pogen aan te tonen, dat geen van beide interpretaties de tekst tot zijn recht laat komen.

a) In beide lezingen beschouwt men *droom ick* en *en is 't nacht* als één enkele vraag. Droom en nacht zouden naar dezelfde realiteit verwijzen, en men verbindt ze dan ook – Zwaan laat de komma na *droom ick* weg en Westenbroek spreekt van een droom in de nacht – nauw met elkaar. Dit lijkt vanzelfsprekend: 's Nachts pleegt men te slapen; *en is 't nacht* kan dus metonymisch geïnterpreteerd worden als „en ben ik aan het slapen?” Dromen betekent ondermeer een voorstelling hebben tijdens de slaap; het is dus best mogelijk dat *en is 't nacht* een aspect van het dromen belicht.

Er dient evenwel op gewezen, dat men de komma tussen *droom ick* en *en is 't nacht* niet licht over het hoofd mag zien. De eerste twee verzen zijn drieledige, parallelle constructies, wat ondermeer blijkt uit de anaforische werking der voegwoorden *en*. Ook indien er geen komma stond, zou men *droom ick* door een pauze moeten scheiden van *en is 't nacht*.

Westenbroek zelf heeft uitvoerig aangetoond, dat men *Op de dood van Sterre* niet mag losmaken van *Dagh-werck*⁷. Indien men,

4. L. Roose, *Huygens' Sonnet „op de dood van Sterre”*, in *Nova et Vetera*, LI (1973-74), p. 40.

5. Vers 1971 in de editie van Worp; in F. L. Zwaan, *Dagh-werck van Constantijn Huygens*, Assen, 1973 is dit vers 1969. Wij citeren steeds naar Zwaan.

6. J. J. M. Westenbroek, *An anatomy of melancholy*, in *Spiegel der Letteren*, XIII (1970-71), p. 171.

7. a.art., *passim*.

zoals het blijkbaar de bedoeling was van de dichter, pas na de lectuur van *Dagh-werck* wordt geconfronteerd met de vraag *en is 't nacht*, dan zal men minder geneigd zijn om deze vraag te interpreteren als „en ben ik aan het slapen?“, maar men zal nacht beschouwen als het tegengestelde van dag, de periode die Huygens in zijn onvoltooid gebleven *Dagh-werck* wilde beschrijven.

b) De onoverdrachtelijke betekenis van Sterre, nl. schitterend hemellichaam dat 's nachts zichtbaar is, speelt in geen van beide lezingen een rol. Men ziet althans geen verband tussen nacht en ster, een verband dat nochtans minstens even vanzelfsprekend is als het verband droom-nacht. Bovendien kan men Sterre, zowel in de ene als in de andere lezing, zonder moeilijkheden vervangen door Suzanna van Baerle: Droom ik dat mijn Suzanna verdwenen (aanwezig) is en is het nacht, of is mijn Suzanna werkelijk verdwenen? De metafoor Sterre, waarin zowel beeld als verbeelde voor ogen staan, werd herleid tot een appellatief, Sterre, alias Suzanna van Baerle.

Niettemin kan men stellen dat Huygens zelden nalaat alle semantische mogelijkheden van een troop voor ogen te houden en uit te buiten. Dat hij ook de metafoor Sterre pleegt aan te wenden in haar volle rijkdom moge blijken uit de volgende voorbeelden, waarin deze metafoor niet kan vervangen worden door Suzanna. Zij zijn genomen uit het slotgedeelte van *Dagh-werck* (het deel in alexandrijnen), uit de *Naeniae*, en uit het *Ad Stellam*, drie dichtstukken die in betrekking staan tot het overlijden van Suzanna⁸. De *Naeniae* citeren we in de prachtige vertaling van Prof. D. Kuijper Fzn.; de twee laatste verzen van het *Ad Stellam* vertaalden wij zelf.

Eij, Sterre, noch wat straels, off voert mij daer ghij gaet,
 2045 Of licht mij daer ick blijv. Wij spreken veel te laet,
 Mijn Hert, en t'enden hōp; en hopeloose wenschen
 Zijn droomen by schoon dagh van vaeckeloose menschen:
 Sij reist, en siet niet om, sij rijst en siet niet neer.
 Eij, Sterre, noch, wat noch? Sij is geen' Sterre meer,
 2050 Sij treedt op sterren. ...

Meer dan duizend is één STERRE, naast wier blinken valigbleek
 30 Of van schaamte lichtlijk blozend of versteend en overbluft
 Allen geen portuur zich biechten, van een adel minder hoog.
 O, gloeit maar rustig, twinkelend starrenheir;
 O, gloeit maar; toch wekt niet een bijzondren nijd
 Van u die onafzienbare macht bij mij:

8. F. L. Zwaan, *Dagh-werck van Constantijn Huygens*, Assen, 1973, resp. p. 63-157, p. 31-41 en p. 30.

35 U is niet allen iedere glans bedeed,
 U is niet ieder al hare glans bedeed.
 Moediger richt zich mijn STERRE straks op, als uw vendels zich rijen :
 Klaarder zal branden de vreemd', ...

– De blijde dag wordt geboren, de sombere nacht vergaat ; zoals elke ster vergaat, vergaan, nu gij (omdat gij ook een ster zijt F.S.) vergaat, mijn dagen.

Vers 3 van ons sonnet luidt : *O Hemelen, die my haer aengesicht verbiedt*. De makkelijkste verklaring voor dit merkwaardige vers lijkt ons dat de hemel, die blijkens vers 2 helder verlicht is, het zien der sterren belet, of, om het met Huygens' woorden te zeggen, dat *de sonn de sterren staect*⁹. Houdt men zich aan deze voor de hand liggende verklaring, dan dient men aan te nemen dat Sterre zowel natuurlijke ster, als Suzanna van Baerle betekent en moet men rekening houden met een mogelijk verband tussen *Sterr* en *en is 't nacht*.

c) O.i. zondigen beide verklaringen tegen het Nederlandse taal-eigen. Zij beschouwen dromen als „zulk een droom hebben” (WNT dromen 3457), m.a.w. als een overgankelijk werkwoord. Dit lijkt ons volkomen uitgesloten. Om twee redenen dient men dromen hier als een onovergankelijk werkwoord te beschouwen :

– Blijkens vers 2 is het tegengestelde van dromen waken. Waken is in welke betekenis ook een onovergankelijk ww. Een overgankelijk ww., waarvan het tegengestelde een onovergankelijk ww. zou zijn, bestaat niet.

– Als overgankelijk ww. – droom ik dat ... – kan dromen niet voorkomen in een of-constructie zoals Huygens' eerste vers. Dit moge blijken uit de volgende voorbeelden : Men kan „Verbeeld ik mij dat mijn vader overleden is, of is hij overleden ?” niet herleiden tot „Verbeeld ik mij, of is mijn vader overleden ?” ; evenmin kan men „Denkt hij dat hij ziek is, of is hij ziek ?” herleiden tot „Denkt hij, of is hij ziek ?”.

In Huygens' vers betekent dromen „in de toestand verkeren, waarin men zich al slapend voorstellingen vormt” (WNT dromen 3458). Men merke op dat dit soort dromen niet vaker tijdens de nacht dan tijdens de dag pleegt voor te komen.

Om de juiste betekenis van vers 1 te achterhalen lijkt het nuttig enkele droom ik, of- – vragen, en andere gelijkaardige of-vragen – nl. of-vragen waarvan het eerste deel een onovergankelijk ww. is – wat nader te onderzoeken. Enkele voorbeelden : Droom ik, of hoor

9. *Dagh-werck*, vers 80.

ik een kind wenen ? Liegt hij, of heeft hij zijn vriend bezocht ? Vergis ik mij, of zie ik een spook ?

Het gaat hier om min of meer zeugmatische constructies, die men kan expliciteren door de negatie van elk deel der vraagstelling bij middel van het voegwoord „en” te verbinden met het andere deel : Droom ik en hoor ik geen kind wenen, of waak ik en hoor ik een kind wenen ? Liegt hij en heeft hij zijn vriend niet bezocht, of spreekt hij de waarheid en heeft hij zijn vriend bezocht ? Vergis ik mij en zie ik geen spook, of vergis ik mij niet en zie ik een spook ?

Om op dergelijke vragen te antwoorden dient men de mogelijkheid die in de zeugmatische vorm na „of” komt te verifiëren. Hiertoe kan men in de vraagstelling een controlemogelijkheid inbouwen. Men voegt bij het eerste deel der vraag een en-zinnetje, waarvan de bevestiging de ontkenning van het tweede deel der vraag en tevens de bevestiging van het eerste deel inhoudt, terwijl de ontkenning ervan het omgekeerde inhoudt : Droom ik, en is het stil, of hoor ik een kind wenen. Het is stil impliceert dat ik geen kind hoor wenen en dat ik droom – en omgekeerd –. Liegt hij, en is hij thuis gebleven, of heeft hij zijn vriend bezocht ? Hij is thuis gebleven impliceert dat hij zijn vriend niet heeft bezocht en dat hij liegt – en eventueel omgekeerd –. Vergis ik mij, en is dat een laken, of is dat een spook ? Dat is een laken impliceert dat ik geen spook zie – en eventueel omgekeerd –.

Dergelijke gecompliceerde of-vragen expliciteert men op dezelfde manier als gewone of-vragen : Droom ik, en is het stil, en hoor ik geen kind wenen, of waak ik, en is het niet stil, en hoor ik een kind wenen ? Liegt hij, en is hij thuis gebleven, en heeft hij zijn vriend niet bezocht, of spreekt hij de waarheid, en is hij niet thuis gebleven, en heeft hij zijn vriend bezocht ? ...

Wij poogden aan te tonen dat het waarschijnlijk is, dat men nacht letterlijk en Sterre zowel on- als overdrachtelijk dient te lezen, zodat er een natuurlijke band tussen beide ontstaat. Acht men dit niet waarschijnlijk, het is alleszins mogelijk. Nacht (letterlijk) kan impliceren dat Sterre (onoverdrachtelijk) zichtbaar is. Het ligt dan ook voor de hand dat men vers 1 beschouwt als een normale droom ik, of-constructie van het gecompliceerde type of als een gelijkaardige constructie, en dat men dit vers op dezelfde manier expliciteert : Droom ik, en is het nacht, en is mijn Sterre zichtbaar (schijnt ze wel), of waak ik, en is het dag, en is mijn Sterre verdwenen ?

Huygens vraagt zich niet enkel af of hij droomt dan wel of Sterre verdwenen is, maar tevens of het nacht is of dag. Het

antwoord op die laatste vraag omvat immers het antwoord op de twee vorige vragen.

Indien de dichter Suzanna, zoals Petrarca Laura en Hooft Christina van Erp, met de metafoor Sonne had bedacht, dan zouden de eerste twee verzen aldus hebben geluid :

Of droom ick, en is 't dagh, of is mijn' Sonn verdweenen ?
Ick waeck, en 't is hoogh nacht, en sie mijn' Sonne niet.

2. *En, voeght het lacchen daer, belacht mijn ydel weenen.*

Bij mijn weten pleegt men vers 8 aldus te lezen : En, indien het lachen daar past, belacht (mijn Sterre) mijn ijdel wenen.

Dit brengt bepaalde moeilijkheden met zich, die door J. Kruithof aldus werden geformuleerd – men houde voor ogen dat de hemel voor deze commentator een metonymie is voor „de alwetendheid” – : „Wat zegt de hemel ? Dat Sterre boven is, en dat zij, net zoals Constantijntje zijn moeders leed niet serieus nam, Huygens' *ijdel wenen belacht*. Dat is te zeggen : indien dààr het lachen *voegt*, welvoeglijk is, voegt de dichter eraan toe, denkelijk om de schijn van blasfemie te vermijden. Maar waarom zou hij er iets aan toevoegen ? Het is immers de hemel die hier sprekend wordt ingevoerd, en die ook *voegt het lachen daar* formuleert. Natuurlijk, natuurlijk, u hebt gelijk, de hemel vertelt dit – maar zou de hemel zelf niet weten wat wel en niet welvoeglijk is ? De alwetendheid zet nooit vraagtekens, dat kan alleen Huygens gedaan hebben. Wat, in de fictie van het gedicht een Godsspraak leek, blijkt Huygens' uitspraak te zijn : de dichter houdt niet in de gaten wat de hemel kan zeggen, en ontmaskert de fictie als fictie – waardoor de lezer zich beetgenomen voelt.”¹⁰

Het merkwaardige van deze stellingname is, dat Kruithof de bedenking *voeght het lacchen daer* aan Huygens toeschrijft, zij het dat zij door de hemel wordt geformuleerd. Hij staat hierin niet alleen, al is hij de enige die duidelijk uitlegt waarom hij dit doet. Ook Lissens schrijft deze bedenking aan de dichter toe, maar vindt hierin geen reden tot ongunstige kritiek. Men zou immers voor ogen dienen te houden dat de calvinist, Huygens, niet de Rooms-katolieke visie op de hemelen bezat, die zich de hemel als een plaats van genot voorstelt¹¹.

Prof. L. Roose koestert gegronde twijfels aan Lissens' vrij algemene, cultuurhistorische beschouwing, maar ook hij vindt „de bedoelde tussenzin een soort 'terzijde' van de dichter, een persoon-

10. a.art., p. 20.

11. R. F. Lissens, *Poëtisch bandspiegelijte*, Brussel-Amsterdam, 1956, p. 9.

lijke bedenking van een door leed gekweld persoon die misschien moeilijk kan aanvaarden dat, als hij lijdt, er nog ergens kan gelachen worden" ¹².

De positie die Westenbroek inneemt ten overstaan van vers 8 is enigszins dubbelzinnig. Enerzijds neemt hij aan dat de hemel, en niet Huygens, *voeght het lacchen daer* uitspreekt. Hij merkt op dat hemel hier niet de alwetendheid maar het uitspansel betekent en weerlegt aldus het bezwaar van Kruithof, want het uitspansel hoeft niet te weten of het lachen in het heilige gebied al dan niet past en kan dit rustig in vraag stellen. Anderzijds sluit Westenbroek het niet uit dat Huygens in een zowel psychisch als somatisch koortsachtige toestand spreekt, of dit althans voorwendt; het is dus best mogelijk dat hij de woorden van de hemel niet precies weergeeft ¹³. Blijkbaar beïnvloedt de dichter de woorden van de hemel dus toch.

Westenbroeks weerlegging van Kruithof gaat niet ver genoeg, want zelfs zonder alwetend te zijn dient het uitspansel te weten of het lachen al dan niet past in het heilige gebied. Het uitspansel weet immers uit eigen aanschouwing ¹⁴, dat Sterre in het heilige gebied staat, wat meer is, dat zij daar de Godheid beziet en vice versa, maar zou niet weten of Sterre al dan niet lacht, aangezien dit niet welvoegelijk zou kunnen zijn. Het uitspansel ziet één activiteit van Sterre, nl. het bezien der Godheid, de andere activiteit, nl. het lachen, ziet het niet. Dit is ongerijmd. Waar Westenbroek Huygens meent vrij te pleiten van een stylistische fout, zou men de dichter bij een nauwkeurig onderzoek van dit pleidooi van een denkfout moeten beschuldigen.

Een dergelijke beschuldiging is gevaarlijk en bovendien uit men ze niet graag omwille van een zekere piëteit voor een der groten uit de Gouden Eeuw. In plaats van een denkfout onderstelt men dan ook liever een fout in de wijze van uitdrukken. Men veronderstelt – zelfs al laat de syntaxis dit hoegenaamd niet toe – dat niet het uitspansel, maar wel Huygens niet zeker weet of lachen al dan niet past in het heilige gebied. Hierdoor wordt het probleem evenwel niet opgelost maar verschoven, want nu rijst de vraag waarom de poëet twijfelt aan de welvoegelijkheid van gelach in het hiernamaals en, aangezien de tekst zelf hier nauwelijks een oplossing biedt, dient men over te gaan tot gissingen.

Neemt men even aan dat men op taalkundige gronden zou kunne verklaren, waarom *voeght het lacchen daer* aan Huygens

12. a.art., p. 42.

13. a.art., p. 164-166.

14. In zijn poëzie hield Huygens zich aan het Ptolemeïsche wereldbeeld; het uitspansel staat dus tussen het empyreum (heilige gebied) en de aarde en kan aldus beide bezien. Zie F. L. Zwaan, *Dagb-werck ...*, p. 238-239.

dient toegeschreven en dat men tevens overtuigend zou aantonen, waarom de dichter deze vraag stelt, dan nog komt men van de regen in de drop. Het onderwerp van het tweede kwatrijn is de gelukzaligheid van Sterre in het heilige gebied. Deze gelukzaligheid steekt scherp af tegen het stenen en het wenen van de dichter, beide synecdoche voor de droeve situatie waarin deze zich bevindt. Wenen, op het einde van het tweede halve vers, staat duidelijk in een antithetische verhouding tot lachen, op het einde van het eerste halve vers. Men dient lachen dan ook synecdotisch te interpreteren; het is een synecdoche voor het genieten der hemelse vreugde. Twijfelt de dichter aan dit lachen, dan twijfelt hij aan de vreugde en, ipso facto, aan de gelukzaligheid van Sterre.

We kunnen kort besluiten: Indien een andere lezing dan, indien het lachen daar past, taalkundig verantwoord is, dan verdient deze lezing de voorkeur. Wij achten deze mogelijkheid niet uitgesloten.

Dat vraagzin en voorwaardelijke zin nauw met elkaar verwant zijn hoeft geen betoog: Dat men een voorwaardelijke zin kan uitdrukken in de vorm van een vraagzin is hiervoor een duidelijke aanwijzing en beide soorten zin zijn in zover verwant, dat zij twijfel of onzekerheid uitdrukken.

Men weet dat een vraagzin, wanneer het antwoord op de vraag als vanzelfsprekend wordt beschouwd, pragmatisch een mededeling kan vertolken (retorische vraag). Wellicht is het niet uitgesloten dat een voorwaardelijke zin, wanneer het vervuld zijn der voorwaarde om een of andere reden vanzelfsprekend is, pragmatisch de betekenis heeft van een vervulde voorwaarde, i.e. een reden. Aangezien de mogelijkheid van zulk een retorische voorwaarde bij ons weten in de grammatica's niet onder ogen wordt genomen, zullen wij met enkele voorbeelden aantonen, dat zij reëel is en soms wordt gerealiseerd. Wij geven eerst een eigen voorbeeld en dan drie voorbeelden uit Vondel.

Een leerling dient te bewijzen dat de hypotenusa AB van de driehoek ABC gelijk is aan de hypotenusa EF van de driehoek EFG. Hij slaagt erin te bewijzen dat de twee driehoeken congruent zijn en besluit zijn betoog aldus: Is driehoek ABC congruent met driehoek EFG, dan is AB gelijk aan EF.

De voorwaardelijke zin drukt hier geen twijfel uit; de congruentie werd immers voorafgaandelijk bewezen. Wij staan hier veeleer voor een retorische wending, die men aldus zou kunnen parafraseren: Gesteld dat driehoek ABC congruent is met EFG – en dat is zo, we hebben het zonet bewezen –, dan is Had onze leerling zijn betoog aldus besloten: Vermits beide driehoeken

congruent zijn, is AB gelijk aan EF, dan had hij in wezen hetzelfde gezegd.

– Hoe men *voeght het lacchen daer* dient te verstaan had Kruithof kunnen aflezen uit de verzen die hij in het begin van zijn artikel citeert; zij vormen de aanhef van Vondels *Aan den Heer Constantyn Huigens, Ridder, Heer van Zuilichem ... Op het overlijden van zijn Gemalin ...*:

Is Zuilichem een stercke zuil,
Hy wankel niet; noch wroet den kuil
Van 't graf, waar in zijn Ega leit
En slaapt, en wacht op d' eeuwigheit
Niet open; ...

Het is erg typerend voor de verhouding van onze klassieke dichters tot de taal, dat Vondel bij het schrijven van een troostdicht voor Huygens, vertrekt van de semantische mogelijkheden van diens titel: *Is Zuilichem een stercke zuil*. Deze voorwaardelijke zin kan nauwelijks een twijfel inhouden, wat ten eerste niet eerbiedig zou zijn tegenover de man die „constanter” in zijn wapenschild voerde en ten tweede de zin van Vondels vertroosting zou ondermijnen. Vondels troost berust immers op de overtuiging dat Zuilichem inderdad een sterke zuil is. Men kan het eerste vers dus best als volgt parafraseren: Gesteld dat Zuilichem een sterke zuil is – en natuurlijk ga ik ervan uit dat dit het geval is –, ... Had Vondel geschreven: Vermits Zuilichem (gij Constantijn) een sterke zuil is (zijt), zal hij (zult gij) niet wankelen, dan ware hij niet ver van zijn opzet afgeweken.

– In het eerste vers van *Lyckklacht over Ernest Kazimir* stelt Vondel een beginsel van de funeraire retoriek in vraag: Helden zijn boven wenen en jammeren verheven, bij hun verscheiden looft men hun heldendaden:

Syn traenen klein bewijs van grooten rouwe,
Soo staeck misbaer, medoogende gemeent,

Dat Niobe en Andromache, verstomd na de rampzalige tijding over Hector, de „gemeente” ten voorbeeld worden gesteld en dat het gedicht verder een laudatio is van Ernest Kazimir, wijst erop dat Vondels twijfel slechts retorisch is. Men kan de eerste twee verzen anders formuleren: Staak misbaar meedogende gemeente, want tranen klein zijn bewijs van grote rouw.

– Het laatste voorbeeld, niet het minste, vonden wij bij Overdiep¹⁵. Nadat Belzebub in het eerste toneel van het tweede

15. G. S. Overdiep, *Zeventiende-eeuwsche syntaxis*, derde stuk, Groningen-Den Haag-Batavia, 1932, p. 262.

bedrijf de opgang van de mensheid heeft afgeschilderd en nadat Lucifer heeft verzekerd : Dat zal ick keeren, is het anders in myn macht, prijst Belzebub Lucifers grootheid ; geen mens mag zich verstouten die grootheid aan te tasten. Lucifer vervolgt aldus :

Ghy vat het recht : het past rechtschape heerschappyen
 Geensins hun wettigheid zoo los te laten glyen :
 430 Want d' oppermaght is d' eerste aen hare wet verplicht ;
 Verandren voeght haer minst. ben ick een zoon van 't licht,
 Een heerscher over 't licht, ick zal mijn Recht bewaren :

Het hoeft geen betoog dat de voorwaardelijke zin in de verzen 431-32 niet de minste twijfel uitdrukt. De verzen 428-29 sluiten dit uit en Lucifers tragedie is niet dat hij twijfelt aan zijn staat, maar wel integendeel, dat hij twijfelt aan de manier waarop hij deze staat kan handhaven. De voorwaardelijke zin is een sterkere, meer pathetische wending voor „omdat ik een zoon van het licht, een heerser over het licht ben”. Men dient te parafraseren : Gesteld dat ik een zoon van het licht, een ... ben – en dat is toch boven elke twijfel verheven –, ik zal ... : Wij staan hier voor een retorische voorwaarde ; de voorwaarde vertolkt een reden.

Er werd aangetoond – naar wij hopen – dat een voorwaardelijke zin, wanneer de voorwaarde als vervuld wordt beschouwd, een reden kan uitdrukken. Door de christen werd de hemel – hier niet het uitspannel, maar het heilige gebied – steeds als een plaats van vreugde beschouwd. Men mag dan ook veronderstellen dat de voorwaardelijke zin in vers 8 een reden uitdrukt en, aangezien een dergelijke interpretatie de enige is die in dit sonnet zinvol functioneert, is zij ook de juiste. Men dient te parafraseren : en, gesteld dat het zo is dat het lachen daar past – en iedereen weet dat dit zo is –, zij belacht ... , of om elke misvatting uit te sluiten : en, vermits het lachen daar past, belacht zij

3. *Van tekstinterpretatie tot interpretatie van het sonnet.*

Om het eerste vers te verklaren liet Westenbroek het volgen op vers 1971 van *Dagh-werck*. Dit was een gewaagde onderneming, want een sonnet pleegt een in zichzelf gesloten geheel te zijn ; kan een sonnet een rol spelen in, ja, eventueel als sluitstuk fungeren van een groter dichtwerk, dat het er een vervolg van zou zijn is hoogst onwaarschijnlijk. De lezing, „Droom ik, en is 't nacht, en is mijn Sterre zichtbaar, of waak ik, en is 't dag, en is mijn Sterre verdwenen ?” laat toe vers 1 te verstaan zonder een beroep te doen op voorgaande verzen, terwijl de mogelijkheid wordt geschapen om een nauw verband te leggen met *Dagh-werck*.

Geconfronteerd met de afwezigheid van Sterre vraagt de dichter zich enerzijds af of hij droomt en de werkelijkheid anders is dan hij zich die voorstelt, anderzijds of hij waakt en de werkelijkheid vat. Dit is psychologisch bijzonder knap. Men kan Huygens' twijfel aan zijn vermogen om de werkelijkheid te vatten immers niet anders interpreteren, dan als het scheppen van een uitweg om te ontsnappen aan een realiteit die al te pijnlijk is. Het eerste vers suggereert onomvatbaar verdriet en meteen de kracht der liefde, die zulk verdriet oproept.

In de lezing van Kruithof, Zwaan en Roose staat het verdwenen zijn van Sterre centraal, in onze lezing de situatie van de dichter; een situatie, waarin de controlevraag, *en is 't nacht*, klaarheid zal scheppen.

In het tweede vers wordt de controlevraag negatief beantwoord. Dat het dag is is niet toevallig: De bepaling *hoogh* geeft aan vers 2 een bijzondere betekenis. Om te antwoorden op de vraag *en is 't nacht* volstaat het mee te delen 't is dag; er staat evenwel *'t is hoogh dagh* – i.e. middag –. Westenbroek heeft aangetoond, dat de dichter hiermee naar zijn groots opgezette *Dagh-werck* verwijst¹⁶. Men weet dat dit overzicht van een dag in de huiskring van Constantijn en Suzanna bij de middag werd afgebroken door de dood van de laatste. Om het met Huygens' woorden te zeggen: *Soo ick ontrent den middagh sweettede gingh sij slapen*¹⁷. 't is hoogh dagh heeft de connotatie, „ik bevind mij in *Dagh-werck*” en indien Huygens met grote zekerheid moet vaststellen dat het dag is, dan is het omdat hij zich nog in de sfeer van dit grote dichtwerk bevindt.

Er dient op gewezen dat de dag hier niet wordt voorgesteld als de oorzaak van het verdwijnen der sterren in het algemeen en van Sterre in het bijzonder – cfr. Hoofts *Wanneer de Vorst des lichts* ... –. Dag is een omstandigheid, die onverenigbaar is met de aanwezigheid van Sterre. Op het niveau van hoogh dagh-*Dagh-werck* betekent dit dat (een) Sterre niet thuishoort in een dichtstuk dat *Dagh-werck* heet.

Waarschijnlijk mag men vers 2 interpreteren als een laudatio: Wanneer Sterre niet thuishoort in een overzicht van een dag dat bedoeld was als een ideaal model voor alle levensdagen, dan is zij verheven boven het ideaal; men mag alleszins verwachten dat de situatie waarin Sterre zich bevindt, ver verheven zal zijn boven de situatie van *Dagh-werck*.

16. a.art., p. 171-172.

17. Proza-slot van *Dagh-werck*, in Zwaans' editie r. 50.

De drieslag en de parallellie met het eerste vers geven aan de vaststelling van vers 2 onwrikbare vastheid. De uitweg uit de ondragelijke realiteit, die Huygens in vers 1 creëerde, wordt in vers 2 met een zekere onverbiddelijkheid afgesneden. Dat hierop een emotionele reactie volgt kan niemand verwonderen. Zij breekt los in de apostrofe *O Hemelen* en in de twee imperatieve *Spreekt* en *seght*, die aan de vraag, *waer is mijn' Sterre benen*, een grote gevoelsintensiteit verlenen.

Volgens S. F. Witstein heeft deze vraag een sterk lugaal karakter; het melancholieke „ubi est?” van de laat Middeleeuwse vanitas-literatuur zou erin doorklinken¹⁸. Wij geloven dat de tekst deze visie niet rechtvaardigt. *waer is mijn' Sterre benen* is geen retorische vraag, geen „Ach, hoe is het mogelijk dat mijn Sterre overleden is?” of iets dergelijks. Huygens richt zich tot de hemelen en de hemelen antwoorden niet met „Helaas, uw Sterre is niet meer”, maar met een plaatsbepaling, die zo nauwkeurig mogelijk is: *mijn' Sterre staet in 't heilige gebied/ Daer... daer... daer...*. Men dient aan te nemen dat de dichter een informatieve vraag heeft gesteld. Andermaal geconfronteerd met de nu onmiskenbare afwezigheid van Sterre zoekt hij dadelijk en met een zekere heftigheid naar een manier om haar terug te vinden, wat een eresaluut mag heten (laus) aan de liefde van de dichter voor zijn geliefde.

Men moet de term *luctus* hier voorzichtig aanwenden: *waer is mijn' Sterre benen* is alleszins geen positieve uiting van rouwbedrijf; deze vraag is, net zoals de vraag in het eerste vers, veeleer een wanhopige poging om te ontsnappen aan de rouw, zodat zij slechts onrechtstreeks van Huygens' ontredde en droefheid getuigt. Er is in heel dit gedicht steeds sprake van mijn Sterre — ook wanneer men, zoals in vers 6, uw Sterre zou verwachten —, nooit van Sterre zonder meer; dit moge erop wijzen dat de dichter niet zozeer begaan is met het lot van Suzanna, noch met het benen hiervan, als wel met de ogenschijnlijk verbroken relatie tussen hem en Suzanna.

Tweede kwatrijn

In het tweede kwatrijn verstrekt de hemel de gevraagde informatie. Terloops weze opgemerkt dat *Den Hemel slaet geluyt* waarschijnlijk betekent: De hemel dondert — cfr. donderslag —¹⁹.

18. S. F. Witstein, *Funeraire poëzie in de Nederlandse renaissance*, Assen, 1969, p. 238-239.

19. Men vergelijkte met *Dagb-werck* vers 240-241: Donder noijt op onse dagen / Met den schrick van sulcke slaghen. Hier betekent „slag” zowel aan-, als wapen- en donderslag.

Wat vers 2 liet vermoeden wordt bewaarheid: Sterre is verheven boven het aardse streven, waarvoor *Dagh-werck* een richtsnoer wou zijn; zij heeft bereikt wat voor een christen voltooiing en volmaaktheid is, de wederzijdse contemplatie van Schepper en schepsel en zij leeft in vreugde. Haar situatie steekt scherp af tegen die van de ongelukkige dichter, die de hemel hoort doorheen zijn stenen (v. 5) en wiens wenen ijdel is, omdat het de scheiding niet ongedaan kan maken (v. 8).

Onze parafrase van *voeght het lacchen daer*, nl. vermits het lachen daar past, wijzigt enigszins de betekenis van belacht. Op de eerste plaats is belacht onvoorwaardelijk geworden; het staat vast dat Sterre lacht. Sterre lacht echter niet om Huygens' wenen, omdat dit vergeefse wenen haar belachelijk toeschijnt, maar omdat het lachen nu eenmaal vanzelfsprekend is in het heilige gebied. In het licht van Petrarca's sonnetten na de dood van Laura – men weet dat Laura een soort voorafbeelding is van Sterre²⁰ – mag men o.i. aannemen, dat Sterre over Huygens' wenen heen lacht (belacht) ondanks zichzelf. Ook Laura verliest in het heilige gebied haar menselijkheid niet: Wanneer zij tussen de engelen en de gelukzalige zielen belandt, kijkt zij van tijd tot tijd eens om naar haar achtergebleven dichter – sonnet 346 –. Zoals de verzen 1 en 4 een hommage zijn aan de liefde van Huygens voor Suzanna, is vers 8 een hommage aan de liefde van Sterre voor Constantijn. Dit is niet zonder belang: Wanneer de scheiding tussen de dichter en zijn geliefde niet te wijten is aan de afwijzende houding der laatste, dan wordt elke poging om die scheiding op te heffen zinvol.

Het tweede kwatrijn opent de mogelijkheid om de klacht omwille van de verdwenen geliefde te verruimen tot een meer algemene klacht. Wanneer de auteur zijn Sterre niet ziet, omdat zij in het heilige gebied en binnen de volheid van God vertoeft, dan gaat er tussen hem en zijn geliefde niet enkel een ruimtelijke, maar tevens een kwalitatieve kloof. Het niet zien van Sterre impliceert immers zijn eigen afwezigheid in het heilige gebied en, althans van zijn kant uit, in de nabijheid der Godheid. Het tweede kwatrijn wijst op Huygens' religieuze onvolmaaktheid, onvolmaaktheid die, in de visie van een christen als Huygens, tevens menselijke onvolmaaktheid mag heten.

20. C. Ypes, *Petrarca in de Nederlandse letterkunde*, Amsterdam, 1934, p. 118-123 en S. F. Witstein, *Huygens en Petrarca*, in *Handelingen der Kon. Zuidned. Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XXVII (1973), p. 157-160.

Sextet vers 9-12

Eerst nog wat tekstinterpretatie. Prof. Lievens heeft niet zonder moeite weten aan te tonen, dat men *steen* in vers 10 als kerker dient te lezen²¹, o.i. heeft hij echter nagelaten op de mogelijke betekenissen van *doorgangh* te wijzen. Men kan onder *doorgang* zowel het doorgaan – i.e. het gaan door een opening of ruimte –, als de *doorgang* – i.e. opening die gelegenheid geeft ergens door te gaan – verstaan (WNT *doorgang* 2965). Samen met *Nu, Dood, nu snick* (= nu doodsnik) en *Dun schutsel* vormt *doorgangh* een synonymia voor het stervensmoment, een moment dat Huygens spoedig wil beleven.

Uitgaande van doodsnik, een handelingsmoment, kan men *doorgangh* als een handeling interpreteren; men mag dan evenwel niet denken aan een durende handeling. *Doorgang* = stap van naar. Wij geven er de voorkeur aan *doorgangh* te laten aansluiten bij *Dun schutsel* en als de *doorgang* te verstaan. Volgens ons betekent vers 10: Nu opening vanuit een kerker, vanuit een gejammer naar het leven.

In navolging van het WNT verklaart Zwaan *Cortsen* in vers 12 als „begeerte om te sterven”. Hierdoor ontstaat er een contradictie met het volgende vers. In vers 12 zou Huygens vragen om bevrijd te worden van de begeerte om te sterven, terwijl hij in het volgende vers het verlangen om in het eeuwige licht te vertoeven – wat het verlangen om te sterven omvat – als zijn voornaamste betrachting uitspreekt. Men kan weliswaar aanvoeren, dat het verlangen om te sterven inhoudt, dat men van dit verlangen wil bevrijd worden, maar dit lijkt ons onnodig subtiel.

Wij zien niet in waarom men *Cortsen* niet zou interpreteren als een metafoor voor het leven, beschouwd als een ziekelijke toestand, als een ononderbroken koorts of een aaneenschakeling van koortsen. Dit is des te waarschijnlijker, omdat het leven reeds werd beschreven als een toestand waaruit men wil bevrijd worden, nl. als een kerker. Atropisch betekent vers 12: Kom dood en bevrijd mij spoedig van dit ziekelijke leven. Het is bovendien best mogelijk dat met *Cortsen* naar *Dagh-werck* wordt verwezen: In *Dagh-werck* wilde Huygens zijn leven zo goed mogelijk plannen; wellicht vraagt hij in vers 12 tevens om bevrijd te worden van deze plannen, die nu als dagdromen of ijlkoortsen worden beschouwd.

21. R. Lievens, *Huygens' op de dood van Sterre*; F. L. Zwaan, *Repliek*; S. F. Witstein, *Huygens en Petrarca*; R. Lievens, *Nawoord*. Deze vier artikels in *Handelingen der Kon. Zuidned. Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, resp. XXVI (1972), p. 325-333, XXVII (1973), p. 152-156, p. 157-160, p. 161-163. Verder F. Steyaert, *Sluitsteen op „Nu doorgangh van een steen”*, in *Spiegel der Letteren*, XVII (1975), p. 38.

Bij de aanvang van het sextet wordt de gedachtengang, die tot dusver consecutief was, onderbroken. Na de vraag aan en het antwoord van de hemel spreekt de dichter zijn verlangen uit om te sterven. De apostrofes, de imperatieven, de asyndetische verbindingsen, het snelle hortende ritme verlenen aan deze uitspraak een grote heftigheid. Deze heftigheid moet borg staan voor de ernst van Huygens' verlangen om met God en Sterre verenigd te worden (v. 13-14).

De drievoudige synonymia waarmee het stervensmoment wordt opgeroepen kan misleiden. Zij wil niet de nadruk leggen op de ogenblikkelijkheid of de kortheid van het sterven om aldus de vrees voor de dood te overwinnen. Dit zou immers de ernst van Huygens' verlangen tot vereniging relativeren. De als synoniemen bedoelde bepalingen willen duidelijk maken, dat het overlijden wordt opgeroepen als een vrijwel abstracte scheidings- of grenslijn tussen, niet als iets dat een zelfstandige waarde zou bezitten, als een eindpunt of een niemandsland. De doodsnik is meteen verschenen en voorbij – dit impliceert beweging –, is een doorgang van naar, een dun schutsel (tussen).

De mogelijkheid tot verruiming van de liefdesklacht, die in het tweede kwatrijn werd aangeboden, wordt hier ten volle uitgebuit. In dit kwatrijn ontdekte de auteur dat het sterven de scheiding vormt tussen hem en zijn geliefde; in het sextet komt het sterven nochtans niet als dusdanig aan bod, maar wel als een scheiding tussen rampzaligheid en zaligheid: Het leven is, ook afgezien van de afwezigheid van Sterre, een (verblijf in een) kerker, een jammer, niet eens leven (v. 10), het is iets waarvan men het einde met dankbaarheid ziet naderen (v. 11), het is een koorts waaruit men wenst te worden bevrijd (v. 12).

Sextet vers 13-14

In vers 13-14 wordt de heftige oproep tot het stervensmoment en tot de dood verklaard en gemotiveerd: De dichter verlangt verenigd te worden met zijn God en zijn Sterre. Dit verlangen krijgt het laatste woord. Het wordt uitgesproken in een ritme, dat in opvallend contrast met de vorige verzen, zeer rustig is en dat langzaam uitdeint in een dubbele drieslag. Men mag aannemen dat de verzen 13-14 vertolken waar het Huygens in dit sonnet om te doen was. Nagenoeg elk woord van deze verzen is belangrijk en functioneel verbonden met de rest van het sonnet.

De onuitgesproken aandrift om met de verdwenen geliefde verenigd te worden, die wij konden vermoeden achter de min of meer paniekerige vraag, *waer is mijn' Sterre benen*, wordt positief bele-

den in 'k *verlangh*. Doorheen het sonnet heeft dit verlangen echter een ruimere inhoud gekregen dan alleen de geliefde; het is tevens verlangen naar eigen religieus-menselijke voltooiing, en heeft aldus een morele, pedagogische functie. Bovendien is 'k *verlangh* reeds een deelname in gerichtheid – wellicht mag men van intentionele deelname spreken – aan de oplossing van de gestelde problematiek: Scheiding wordt opgeheven in *te samen*. De liefdessmart (1ste kwatrijn en v. 5 en 8) verdwijnt in de vereniging met Sterre, *mijn Lief*; de smart om eigen, en meer algemeen, om aardse onvolmaaktheid (vooral vers 9 tot 12) wordt geheeld in de vereniging met God, *mijn Heil*.

Tenslotte nog in 't *ewigh licht*. *ewigh* is geen epitheton (omans) en komt niet voor in Petrarca 249, de blauwdruk van Huygens' sextet. *ewigh licht* is blijkens de voorgaande verzen een troop voor het hiernamaals, een begrip waarvoor een overvloed aan tropen en omschrijvingen bestaat. Dit alles moge billijken, dat wij aan de hier gekozen troop een belangrijke rol toekennen.

De controlevraag in vers 1 – is het dag of nacht? – is in feite een vraag naar duister of licht. Het is immers de af- of aanwezigheid van het zonnelicht die het lot der sterren bepaalt. *dagh* in vers 2 betekent dan ook het licht van de dag, *hoogh dagh* het licht van *Dagh-werck*. Tegenover deze lichten uit het tweede vers, die uiteraard tijdelijk zijn, staat *ewigh licht* in een antithetische verhouding.

Een hypothese kan de rol van *ewigh licht* in ons sonnet en in het geheel van *Dagh-werck* misschien verduidelijken. Wij veronderstellen a) dat Huygens Suzanna van Baerle ster maar tevens bloem heeft genoemd, door aanwending van de metafoor Aster b) dat hij geen *Dagh-werck*, maar iets als „Jaer-werck” schrijft c) dat dit „Jaer-werck” – aanvangend met de lente – bij de dood van Suzanna reeds tot de winter is voltooid. Nu ziet zijn sonnet er aldus uit: Droom ik, en is het hoog zomer (= herfst), of is mijn Aster verdwenen? Ik waak, en de zomer is uit, en zie mijn Aster niet. O Winterhemel, die mij haar aangezicht verbiedt, ... Ik verlang in de eeuwige zomer te samen te zien bloeien ... of, om met Gezelle te spreken: *laat daar 't altijd zomer is en zonnelicht mij spoeien*.

De antithetische relatie hoogh dagh-ewigh licht – tweede en voorlaatste vers – vormt een strakke omlijsting en afronding van het door onderlinge referenties reeds zo gebalde klinkdicht. Op het einde van ons sonnet, maar tevens en vooral op het einde van *Dagh-werck* betekent Huygens' keuze voor het eeuwig licht een verwerping van de dag (het leven op aarde) en een verwerping,

of althans een ernstige relativering van *Dagh-werck*, zijn ideale levensschets.

Besluit

Schijnbaar eenvoudig, is *Op de dood van Sterre* in feite een vrij gecompliceerd en zeer rijk gestoffeerd gedicht, wellicht te gecompliceerd en te rijk voor de gekozen sonnetvorm.

Of droom ick ... is niet zozeer een funerair gedicht, als wel een platonisch geïnspireerd liefdesgedicht: De liefdessmart om de afwezigheid van de geliefde wordt via de verheerlijking der laatste verruimd tot smart om eigen onvolmaaktheid en dankzij de ongeschonden trouw van minnaar en geliefde omgebogen tot een positief beleden, richtinggevend en reeds vervullend verlangen.

Zowel de titel als de ondertitel, beide later toegevoegd, zijn misleidend. *Op de dood van Sterre* is slechts juist in zoverre dat men dit, na de lectuur van *Dagh-werck*, kan interpreteren als „Op het gescheiden zijn van mijn geliefde”. Het doodsverlangen – *Cupio dissolvi* – is slechts in zoverre belangrijk, dat het een noodzakelijk gevolg en een bevestiging is van Huygens' verlangen tot vereniging.

Ten opzichte van *Dagh-werck* is ons sonnet zowel slot als sluitstuk. Slot, omdat de liefde voor Sterre, die opklinkt in de aanvang van *Dagh-werck*, ook het sonnet beheerst. Waar deze liefde aanvankelijk aanleiding was voor een verantwoorde inrichting van het dagdagelijkse leven, wordt zij nu bron van levensinspiratie. Men zou kunnen stellen dat Sterre pas in het sonnet waarlijk Ster is geworden.

Sluitstuk, omdat het onvoltooid blijven van *Dagh-werck* in het licht van het sonnet dient geïnterpreteerd als een bewuste vingerwijzing naar de onvolmaaktheid van ons aardse streven.

Met *Op de dood van Sterre* treedt Huygens volledig in het spoor van Petrarca en van diens gedichten na de dood van Laura, ook al is de religieuze inspiratie in zijn sonnet waarschijnlijk belangrijker dan in de meeste sonnetten van de Italiaan. Dit navolgen van Petrarca kan de tekstcriticus, die het prozaslot van *Dagh-werck* heeft gelezen, geenszins verwonderen; dat Constantijn, vader van vijf kinderen, calvinist, staatsman en geleerde, na de dood, niet louter van zijn geliefde, maar in feite van zijn echtgenote, een dergelijk gedicht schrijft lijkt ons echter hoogst merkwaardig. Of droom ik?